

MÉSZÁROS TAMÁS

EGY MÁSIK VATIKÁNI CHALKOKONDYLÉS-TÖREDÉK* (VATICANUS GRAECUS 1890, 131^r–134^r)

A Chalkokondylés-kéziratok kollacionálása során figyelembe kell vennünk azt a százötvenkét sorból álló, valamivel több, mint három folium terjedelmű töredéket is, melyet a Vaticanus Graecus 1890 (Vb) jelzetű kézirat őrzött meg (131^r–134^r).¹ Már csak azért is figyelemre méltó fragmentumról van szó, mert a szöveget tartalmazó néhány lap a kutatás mai állása szerint közvetlen másolat a hagyomány egyik legfontosabb s kétségtelenül legérdekesebb történetű kódexéből, a Monacensis 307a (M₁) kéziratból,² és a töredék jelentőségét nagyban növeli az is, hogy a mértékadó szövegkiadást készítő Darkó Jenő nem ismerte a szóban forgó vatikáni kéziratot.

A viszonylag terjedelmes, 616 foliumból álló Vaticanus Graecus 1890 túlnyomórészt a Guglielmo Sirleto bíboros (1514–1585) hagyatékából előkerült pergamenlapokat tartalmazza,³ melyeket feltehetően valamikor a XVII. században kötöttek egybe néhány egyéb, bizonytalan eredetű töredékkel. A kódex jelenlegi állapotában az egyes levelek vagy ívfüzetek közti kapcsolat minden rendszert nélkülöz, magunk legalábbis mélységesen egyetértünk a katalógus összeállítójának tömör megállapításaival: „congestae sunt sat confuse in hoc codice chartae”, „ordo foliorum pessime turbatus”.⁴ A kódex tartalma szintén rendkívül vegyes: a kézirat több mint százhusz különböző műből őrzött meg részleteket. A szerzők között szerepelnek klasszikus (például Homéros, Démostenés, Theophrastos, Aristotelés, sőt Plautus!) és bizánci auctorok (Maximos Planudés, Theodóros Studités) is, de többségben vannak az egyházi élethez köthető, vallásos tárgyú munkák, hagiográfiai iratok. Az egyes töredékek terjedelme általában rövidke, alig haladja meg a néhány foliumot. Ami a másolókat illeti, eddig nyolc külön-

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 jelzetű pályázat támogatásával készült.

¹ Vö. Mészáros T.: Egy Laonikos Chalkokondylés-töredékhez. *Vaticanus Graecus* 1408, 154^v–155^r. *AntTan* 61 (2016) 255–263.

² Vö. H. Wurm: Der Codex Monacensis Gr. 307a. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Laonikos Chalkokondyles. *JÖB* 44 (1994) 459; H. Wurm: Die handschriftliche Überlieferung der ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ des Laonikos Chalkokondyles. *JÖB* 45 (1995) 232.

³ Vö. L. Dorez: Recherches et documents sur la bibliothèque du cardinal Sirleto. *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 11 (1891) 457–491.

⁴ A kézirat leírását lásd: *Codices Vaticani Graeci. Codices 1745–1962. Recensuit P. Canart. Tomus I: Enarrationes.* Citta del Vaticano 1970. 499–520 (a Laonikos-töredék: 514).

böző kezét sikerült azonosítani,⁵ köztük a Chalkokondylés-töredék másolóját, a korfui Nikolaos Sophianost (kb. 1500–1551).⁶

A fragmentumot megőrző lapok hajdani tulajdonosa, Sirleto bíboros és a másoló Sophianos közötti kapcsolatot feltételezésünk szerint Marcello Cervini (1501–1555), a későbbi II. Marcellus pápa személye biztosította. A klasszikus műveltséggel rendelkező Cervini szoros barátságot ápolt a hasonló érdeklődésű Sirletoval, segítette pártfogoltja egyházi karrierjét. Mindketten fontos szerepet játszottak a Szentszék könyvtárának történetében: Cervini 1548-tól vezette néhány éven át a vatikáni könyvtárat, míg Sirleto 1570-től töltötte be ugyanazt a pozíciót, működésük a gyűjtemény jelentős gyarapítása és a nyomtatott kiadások elterjesztése miatt a könyvtár egyik aranykorának számít. Hasonlóképpen fontos szerepet játszottak mindketten a tridenti zsinaton (1545–1563): Cervini az első szakasz (1545–1549) egyik elnöke volt, Sirleto pedig a fontosabb kérdésekről szóló jegyzetek és segédletek összeállításával segítette patrónusa munkáját. A baseli–ferrari–firenzei zsinat (1431–1445) történetét röviden összegző Chalkokondylés-kivonatokat talán éppen ennek a munkának részeként készültek. Az előkelő családból származó Nikolaos Sophianos 1514-től Rómában, Iános Laskaris iskolájában végezte tanulmányait, majd Velencébe költözött, ahol „szabadúszó értelmiségiként” működött, könyveket írt és másolt, titkári feladatokat látott el. Amikor 1539-ben Cervininek az az ötlete támadt, hogy görög kéziratokat jelentet meg nyomtatásban, Sophianostól kért mintát a római nyomdászok előtt mindaddig ismeretlen betűtípusokhoz,⁷ s bár a vállalkozás végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a barátság megmaradt Cervini és Sophianos, s a könyvkiadást szintén szívügyének tekintő Sirleto között.

A szóban forgó binio, vagyis a két kettőslevélből álló Chalkokondylés-fragmentum nem összefüggő szöveget tartalmaz, hanem több kisebb részletet őrzött meg az *Apo-deixis* három könyvének különböző helyeiről. A másoló minden esetben jól láthatóan elkülönítette egymástól az egyes szemelvények lelőhelyeül szolgáló könyveket, de a kisebb-nagyobb kihagyások feltűntetésére már nem fordított gondot. A szövegrészeket mellőzése nyilvánvalóan tudatos, a másoló szándékosan, esetleg megrendelőjének kérésére gyűjtötte ki a IV. Jenő pápa és VIII. Ióánnés Palaiologos bizánci császár egyházi uniós tárgyalásaira vonatkozó szemelvényeket, miközben a tárgyhoz szorosan nem kapcsolódó mondatokat, részeket egyszerűen kihagyta. A ma mértékadónak tekintett szövegbeosztás szerint a lapokon az alábbi fejezeteket olvashatjuk:⁸ f. 131^{r1-v18}; I, 5–7; ff.

⁵ Vö. <http://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/68519/> (2018. március 21.)

⁶ Vö. K. Σάβας: Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453–1821). Αθήνα 1868. 141–143; E. Legrand: Bibliographie hellénique I. Paris 1885. CLXXXVII–CXCIV.

⁷ Sophianos 1542-ben kiadott *Περὶ κατασκευῆς καὶ χρήσεως κρικωτοῦ ἀστρολάβου* című művét végül ezzel a betűtípussal szedték. A szerző görög nyelvű ajánlásában hosszan méltatja Cervinit. Vö. Legrand: i. m. (6. jegyz.) 265–266.

⁸ A tagolásban megtartottam az újabban megjelent kétnyelvű (görög–angol) kiadás szövegbeosztását: A. Kaldellis: Laonikos Chalkokondyles. The Histories I–II. Dumbarton Oaks 2014.

131^{v19}–132^{r18}: VI, 7–8; f. 132^{r19}–132^{v2}: VI, 11; ff. 132^{v3}–133^{v9}: VI, 13–17; f. 133^{v10}–133^{v18}: VI, 25; ff. 133^{v19}–134^{r8}: VIII, 33. A töredék átírása a következő:

(131^v) ἐκ τῶν Λαονίκου Χαλκοκονδύλου | ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου¹⁰ | Ῥωμαίους ἐπὶ τὴν
τῆς οἰκουμένης μεγίστην ἀρχὴν ἀφικομένους, ἰσοτάλαν- | τον ἔχοντας τύχην τῇ
ἀρετῇ, ἐπιτρέψαντας Ῥώμην τῷ μεγίστῳ αὐτῶν | ἀρχιερεῖ καὶ διαβάντας ἐς Θράκην,
ὑφηγουμένους ἐπὶ τάδε τοῦ βασιλέως, | καὶ Θράκης ἐπὶ χώραν, ἥτις ἐς τὴν Ἀσίαν
ἐγγυτάτω κεῖται, Βυζάντιον | Ἑλληνίδα πόλιν μητρόπολιν σφῶν ἀποδεικνύντας, πρὸς
Πέρσας, ὑφ' ὧν | ἀνήκεστα ἐπεπόνθεισαν, τὸν ἀγῶνα ποιεῖσθαι.¹¹ | τοὺς μέντοι
Ῥωμαίους ἐπυθόμεθα καὶ αὐτῶν ἀρχιερέα τὸν μέγιστον οὐκ ὁ- | λίγα ἄττα κατὰ τὴν
θρησκείαν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διενεχθέντας | διακεκρίσθαι τὰ τε ἄλλα ἀφ' Ἑλλήνων,
καὶ δὴ καὶ βασιλέα Ῥωμαίων | ἐπιψηφίζομένους, ὅτε μὲν ἀπὸ Γαλατῶν, ὅτε δὲ ἀπὸ
Γερμανῶν, ἐς | τόνδε αἰεὶ τὸν χρόνον ἀποδεικνύναι. διαπρεσβεῦεσθαι δὲ αἰεὶ πρὸς |
τοὺς Ἕλληνας, οὐκ ἔστιν ὅτε διαλείποντας, ὥστε τὰ ἐς θρησκείαν σφίσι | ζῦμφωνά
τε καὶ ξυνῳδὰ καταστήσῃ αἰσθητοῖς, κατὰ ταῦτ' ὅτι ξυνιόν- | τας. καὶ μέντοι Ἕλληνας
μὴ ἐθέλῃσαι Ῥωμαίοις διὰ χρόνου συμφερο- | μένοις τὰ πάτρια σφίσι καθεστῶτα
συγχέαι. καὶ ἀπὸ ταύτης δὴ τῆς | διαφορᾶς συχνούς τε τῶν ἐσπερίων καὶ δὴ καὶ
Ἐνετούς, ἐνάγοντος ἐπὶ | τάδε τοῦ Ῥωμαίων ἀρχιερέως, στόλῳ στρατεύεσθαι μεγάλῳ
ἐπὶ τοὺς | Ἕλληνας καὶ ἐπιόντας ἐς τὸ Βυζάντιον ἀφικέσθαι καὶ Βυζαντίου τὴν πόλιν
| κατὰ κράτος ἐλεῖν. βασιλέα τε Βυζαντίου καὶ Ἑλλήνων τοὺς ἀρίστους οἶχε- | σθαι
διαβάντας ἐς τὴν Ἀσίαν, ἀφικομένους δὲ ἀποδεικνύναι σφίσι | Νίκαιαν τὴν Ἑλληνίδα
πόλιν, τὰ βασιλεία ἐν αὐτῇ ποιοῦμένους. μετὰ | δὲ ταῦτα οὐ πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον
ἀπολαβεῖν τε αὐθις Βυζάντιον, | κρύφα ἐσεληλυθότας ἐς τὴν πόλιν, καὶ ἐς τὴν
Εὐρώπην αὖ διαβάντας διαγενέσθαι ἐν αὐτῇ βασιλεύοντας. βασιλέα δὲ Ἑλλήνων με-
(131^v) τὰ ταῦτα Ἰωάννην ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ἤδη αἰσθόμενον τὰ Ἑλλήνων | πράγματα,
λαβόντα τε τοὺς Βυζαντίου ἀρχιερεῖς καὶ Ἑλλήνων | τοὺς ἐλλογίμους, διαπλεῦσαι
ἀπιόντα ἐς Ἰταλίαν, ἔς γε τὸν ἀπὸ | Τοῦρκων ἐπηρητημένον οἱ κίνδυνον ἐπικουρίαν
οἰόμενος οἶσεσθαι, | ἣν ἐκείνοις τὰ κατὰ τὴν θρησκείαν ξυμβῇ. γενόμενον δὲ ἐν
Ἰταλίᾳ | καὶ κοινωνησάμενον τῷ Ῥωμαίων ἀρχιερεῖ τὴν περὶ τὴν θρησκείαν |
διαφοράν, ἐς διάλεξιν μὲν πρῶτον καταστήναι πολυπραγμο- | νοῦντας, τελευτῶντας
δὲ ξυμβῆναι αὐτῷ ἅμα τοῖς Ἕλλησι τὰ | κατὰ τὴν διαφορὰν σφίσι ξυνῳδὰ
ἀποδεικνυμένους καὶ τὴν δι- | αφορὰν σφίσι διαλυομένους, ἐπικουρίας δὲ τυχόντας ἐν
μέρει ἀπο- | κομίζεσθαι αὐθις ἐπὶ Βυζαντίου. τοὺς μέντοι Ἕλληνας ἐπ' οἴκου |
γενομένους μὴ ἐμμεῖναι τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν συνόδοις πε- | πραγμένοις, ἀξιοῦντας
σφίσι μηδαμῇ εὐαγὲς εἶναι Ῥωμαί- | οισ, ὥς δὴ μὴ αἴσια διςχυριζομένοις, συντίθεσθαι
τὸ παρά- | παν, καὶ οὕτω δὲ διάφορα διὰ τέλους γενέσθαι Ἕλλησι τὰ πρὸς Ῥω- |
μαίους. ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτόν μοι ἀποχρόντως ἔχοντα ἐπεδε- | δείχθη περὶ τε τῆς

⁹ A központozásban a nyomtatott kiadást követtem, de az átírásban megtartottam a kéziratnak a Darkó-féle kiadástól eltérő olvasatait. A sorvégeket | jelzi.

¹⁰ A sor elején, a *locus* megjelölése előtt utólag áthúzza: ἐκ τῆς πρώτης Ἀποδείξεως.

¹¹ A másoló itt kb. 3-4 sort kihagy a műből, majd folytatja a szöveget.

Ἑλλήνων βασιλείας καὶ τῆς ἐς Ῥωμαίους ἐχού- | σης αὐτῶν διαφορᾶς.¹² ἐκ τοῦ ἔκτου
 | Ἰωάννης μέντοι ὁ τῶν Ἑλλήνων βασιλεὺς ἐνταῦθα διαπρεσβευόμενος πρὸς | τὸν
 Ῥωμαίων ἀρχιερέα, Εὐγένιον τοῦνομα ἔχοντα, ὥστε ἐς ταῦτ' οὕτως ἐνέειναι | καὶ τὴν ἐπὶ
 θρησκείᾳ διαφορὰν συνεξελεῖν, ἐπειρᾶτο τῆς τῶν ἐσπερίων | γνώμης, εἰ περὶ πολλοῦ
 Ῥωμαῖοι ποιοῖντο ξυμβῆναι τοῖς Ἑλλησιν, ὥς δὲ | καὶ ἐπὶ τοὺς Γερμανοὺς ἀφίκετο
 αὐτῷ ἡ πρεσβεία. ἐτύγχανον δὲ τότε | οἱ Γερμανοὶ περὶ Βασιλέαν πόλιν, διενεχθέντες
 γνώμη πρὸς τὸν (132^ι) Εὐγένιον ἀρχιερέα, καὶ ἀποδοκιμάζοντες αὐτὸν καθίστασαν
 αὐτοὶ ἄρ- | χιερέα Φελίκιον τοῦνομα, ἄνδρα τῶν παρ' αὐτοῖς δοκίμων, ξυνοδὸν τε |
 ποιησάμενοι κοινῇ κάπιδεδειγμένοι. οὗτοι μὲν οὖν ἅμφω πληρώσαν- | τεσ τριήρεις
 μετεπέμποντο ἑκάτεροι ἐπ' αὐτοὺς Ἰωάννην τὸν Βυζαντίου | βασιλέα, τὴν τε ξυνοδὸν
 ἐπὶ σφίσι ποιήσασθαι ἑκάτεροι ἀξιούντες, | καὶ συνεξελεῖν σφίσι τὰ διάφορα, ξυνοδῶ
 ἀποδεικνυμένους. ὥς δὲ | ἀφίκοντο ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων ἅμφω τριήρεις, τὴν μέντοι
 ξυνοδὸν | τὸν τῆς Βασιλέας πλοῦν ἀπεπέμψατο ἡπίως, φάμενος ἐπὶ τοὺς | Ῥωμαίους
 αὐτὸν ἐνδεδέσθαι πρότερον καὶ τοὺς τε Ἐνετοὺς καὶ τὴν | ἄλλην Ἰταλίαν, ἐνταῦθα
 αὐτὸν ἰέναι κελεύοντας· παραλαβὼν δὲ | τοὺς Βυζαντίου ἀρχιερεῖς καὶ Ἑλλήνων
 τοὺς ἐλλογίμους ὄχλητο ἀπο- | πλέων ἐπὶ Ἰταλίαν. καὶ ἐς τοὺς Οὐνετοὺς ἀφικόμενος
 ἐκομίζετο | ἐπὶ Φεραρίας, ἣ διατρίβειν τὸν ἀρχιερέα Εὐγένιον ἐπυνθάνετο· | ἐκομίζετο
 δὲ διὰ τοῦ Ἡριδανοῦ. διέχει δὲ αὕτη ἡ πόλις ἀπὸ τῶν Οὐνετι- | ὦν σταδίου περὶ
 τοὺς τριακοσίους, ἄρχοντας δὲ ἔχει ἄνδρας οἰκίας | τῶν Ἑσπενσίων καλουμένων.
 ἔστι δ' ἡ πόλις αὕτη εὐδαίμων τε καὶ πο- | λὺν ἀνθρώπων, καὶ περὶ αὐτὴν ῥέει ποταμὸς
 τοῦνομα Πάδος. ὥκειται | δὲ ἡ πόλις ἐς τὴν Ῥωμαίων μοῖραν ἀποτεταγμένη. | ὁ
 μέντοι Ἑλλήνων βασιλεὺς ὡς παρὴν ἐν Φεραρίᾳ παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα, | ὃς
 αὐτοῦ τότε διατρίβων ἐτύγχανεν ἀπὸ Ῥώμης ἀφικόμενος. Οὐδ- | νετὸς γὰρ ἦν, καὶ
 τῆς πατρίδος ἐδεῖτο τιμωρεῖν αὐτῷ ἐς τὴν πρὸς Γερμα- | νοὺς διαφορὰν. ἐς διάλειξιν
 τε κατέστησαν πολυπραγμονοῦντες | τὴν διαφορὰν, ὅποι ἔχει ἄμεινον κεῖσθαι αὐτοῖς
 ἅμφω. ἐντεῦθεν δὲ | ἀπαλλαττόμενοι ἀφίκοντο ἐς Φλωρεντίαν τὴν Τυρρηνῶν μη-
 (132^ν) τρόπολιν, πόλιν μεγάλην τε καὶ εὐδαίμονα καὶ καλλίστην τῶν ἐν Ἰταλίᾳ |
 πόλεων· ἐνταῦθα δὲ ἀφικόμενοι οἱ Ἕλληνες σὺν τῷ ἀρχιερεὶ πολυπραγμονοῦν- | τεσ
 μὲν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν τῆς θρησκείας διαφορὰν, ὅποι τε ἔχει ἄμεινον | εἰρησθαι
 αὐτοῖς, καὶ τελευτῶντες ξυνέβησαν ἐς τὸ αὐτό, ξυνοδῶ ἀπο- | φηνάμενοι ἅμφοτεροι
 σφίσι τὰ διάφορα, ὥς τῇ γνώμῃ ἐς ταῦτ' ἅμφω τῷ γένει ἰόντες, μηδεμίαν βούλεσθαι
 σφίσι καινοτομίαν | αὐτοῖς. καὶ ἐξέφερον τοῦτο γράμμασι, καὶ ἐς τοὺς ἀγίους
 ἐπιμαρτυροῦ- | μενοι μηδέτερον νεωτερίζειν πρὸς τὴν θρησκείαν. ἐντεῦθεν ἐπὶλε- |
 ξάμενος ὁ τῶν Ῥωμαίων ἀρχιερεὺς ἄνδρε δύω τῶν Ἑλλήνων εὐδο- | κιμωτάτω
 ὠκείωσάτο οἱ, ἀνακτώμενος τὰ μάλιστα ἀξίως τε | τῆς παρ' ἑαυτῷ τιμῆς τῆς μεγίστης,
 καρδινάλεις τε ἀπέδειξεν, | οἷα τῆς θρησκείας ἡγεμόνε. τούτους γὰρ δὴ ἐς τὴν παρ'
 ἑαυτῷ | ἐγγυτάτω χώραν ἰδρυμένους, ἅμφω τοὺς τριάκοντα, ἐταίρους | τε αὐτῷ
 ἐπάγεται καὶ συμβούλους, παρεχόμενός τε πρόσδοτον | ἱκανὴν καὶ χώραν, ἅψ' ἢς ἂν
 αὐτοῖς προσήοι χρήματα, τῷ μὲν | πλέω, τῷ δὲ ἐλάττω, ἀξίων ὥς ἔχει τε ἐκάστω καὶ
 χώρας. ἐς τούτους | δὴ ἀπολεξάμενος ἄνδρας δύο τῶν Ἑλλήνων, Βησσαρίωνα τὸν |

¹² A másoló itt újabb, kb. egy sornyi szöveget hagyott ki.

ἀπὸ Τραπεζοῦντος, Νικαίας ἀρχιερέα, καὶ Ἰσίδωρον τὸν Σαρ- | ματίας ἀρχιερέα,
 ὑπουργῶ τε ἔσχεν αὐτῷ καὶ συνεργῶ ἐς τὴν | πρὸς τοὺς Ἑλληνας διάλυσιν τῆς
 διαφορᾶς. περὶ μὲν οὖν Βησσαρί- | ωνος τοσόνδε ἐπιστάμενος μνήμην ποιήσομαι, ὡς
 ξυνέσει τε | τῇ ἀπὸ φύσεως πολλῶν δὴ τῶν ἐς τοῦτο εὐδοκιμοῦντων Ἑλλήνων |
 μακρῷ γενόμενος, καὶ κρίνειν τε ἔφ' ὅτι ἂν γένοιτο κράτιστος δοκῶν (133') γενέσθαι,
 τὰ δὲ ἐς σοφίαν τὴν Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων οὐδενὸς δεύ- | τερος. τοῦτον δὴ
 ἀγασθέντα τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα Νικόλεων, | τὸν μετὰ ταῦτα ἐπιτρέψαι τῆς Βονωνίας
 πόλιν εὐδαίμονα | ἐπιτροπεύειν αὐτῷ· ἐν ταύτῃ τῆς πόλεως ἐν στάσει ὡς τὰ πολλὰ |
 γενομένης καὶ τῶν στασιωτῶν ἐπὶ διαφορὰν σφίσιν ἀφικνου- | μένων, δαιμόνιον τινα
 τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπιφανῆναι. | ἔστι δ' ἡ πόλις αὕτη ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν
 πόλεσιν εὐδαίμων | τε καὶ¹³ πλούτῳ καὶ τῆς ἄλλης εὐδαιμονίας οὐ πολλῷ | τῶν
 πρώτων λειπομένη πόλεων, κεκόσμηται δὲ καὶ ἐς τὴν τῶν | λόγων ἄσκησιν, ἐς τὰ
 πρώτα ἀνήκουσα Ἰταλίας. τὸν δὲ Ἰσίδωρον | ἐλλόγιμόν τε ὄντα καὶ φιλόπατριν,
 ἀλόντα τε ὕστερον ἐν Βυζαν- | τῷ ὑπὸ βαρβάρων, ἐπαμύνοντα τῇ πατρίδι. τοῦτῳ δὲ
 ὡς ἅ- | ξιώσει τε παρὰ τοῖς Ἑλλησι δοκοῦντε προέχειν καὶ συμπράξειν αὐ- | τῷ τὰ
 πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἐπιλεξάμενος ὁ τότε Εὐγένιος ἀρχιερεὺς | ξυνέβη ἐς ταῦτο τοῖς
 Ἑλλησι· καὶ ἐπικουρίας τε δεομένῳ τῷ Ἑλλήνων | βασιλεῖ, ὅσα ἐς φυλακὴν τῆς
 πόλεως παρεχόμενον, ὑπέσχετο | τοῦ λοιποῦ μελήσειν αὐτῷ ἰκανῶς τῆς βασιλείας
 αὐτοῦ καὶ τῶν | Ἑλλήνων, καὶ τοὺς Παίονας καὶ Γερμανοὺς ἐπὶ Τούρκους ἀναγνώ- |
 σοντα στρατεύεσθαι μὴ ἀνεῖναι ποτε ἐποτρύνοντα ἐς τοῦτο | αὐτοῖς, ὥστε ἀγαθὸν
 ἦδεσθαι τοῖς τε Ἑλλησι καὶ τοῖς ἄλλοις. | ταῦτα ὑποδεξαμένου τοῦ ἀρχιερέως
 ἐκομίζετο ἐπὶ τὴν | Βυζαντίου μετὰ ταῦτα ὁ τῶν Ἑλλήνων βασιλεὺς. οἱ μὲν οὖν |
 Ἑλληνες ὡς ἐπ' οἴκου ἐγένοντο, οὐκέτι ἔφασαν ἐμμένειν τοῖς | ὁμολογημένοις, ἀλλὰ
 τούναντίον κατέστη μηκέτι βουλομένοις (133'') συντίθεσθαι τοῖς Ῥωμαίοις. ὁ μὲντοι
 ἀρχιερεὺς καὶ σοφῶν τινὰς ἔπε- | πόμφει ἐπὶ τὸ Βυζάντιον παρὰ τοὺς Ἑλληνας, ἐς
 διάλεξιν ἀφιξομέ- | νους τοῖς τῶν Ἑλλήνων σοφοῖς, οἱ οὐ προσέεντο τὴν γενομένην
 σφίσι | ξύνοδον κατὰ τὴν Ἰταλίαν, Μάρκῳ τε τῷ Ἐφέσου ἀρχιερεῖ, οὐδὲ τὴν | ἀρχὴν
 τιθεμένῳ τῷ τῶν Λατίνων δόγματι τὸ παράπαν, καὶ Σχολαρίῳ | τῷ τότε παρ' Ἑλλησι
 τὰ ἐς σοφίαν εὐδοκιμοῦντι. οὐ μὲντοι ἦνύετο | αὐτοῖς οὐδὲν ἐς λόγων ἄμιλλαν
 ἀφικνουμένοις, ἀλλ' ἀπεχώρουν | ἄπρακτοι ἐπὶ Ἰταλίας. ὁ δὲ Εὐγένιος οὐ πολλῷ
 ὕστερον ἀφίκετο | ἐς Ῥώμην, συμβαλλομένων αὐτῷ τῶν Οὐνετων. | τότε δὴ ὡς
 Ἑλληνες ἐπ' οἴκου ἐγένοντο, Εὐγένιος ἀρχιερεὺς οὐδὲν λόγου | ἄξιον ἔπεμπε παρὰ
 τοὺς Ἑλληνας τὸ ἐς ἐπικουρίαν φέρον. αὐτίκα | οἱ Ἑλληνες ἐτράποντο, καὶ μετέμελεν
 αὐτοῖς καταλυσασμένοις πρὸς | τὸν ἀρχιερέα. οὐκ ἔπεμπε δὲ δι' αἰτίαν τήνδε. πόλεμός
 τε | γὰρ συνῆπτο αὐτῷ κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τοὺς Τυρρηνοὺς ἐπὶ χώρας | διαφορᾶ,
 καὶ στρατὸν τε ἔχων καὶ δαπάνην καὶ στρατηγὸν ἐπ' αὐτῷ προ- | σήκοντα ἐς γένος,
 ἄνδρα ἐλλόγιμον πατριάρχην, πολεμῶν ὅτε μὲν | τοῖς Τυρρηνοῖς, ὅτε δὲ καὶ τῷ
 Οὐρβίνῳ, τῷ μετὰ ταῦτα ἡγεμόνι | οὐκ ἐπαύετο. | *ἐκ τοῦ ὁγδόου* | θαυμάζω δέ, εἰ μὴ
 τοὺς χρησμοὺς τῆς Σιβύλλης οὐκ οἶονταί τινες | ἀληθεῖς γεγονέναι, ὅποτε τὴν ἐν
 Βυζαντίῳ χώραν τὴν τῶν βασιλέων | γραφὴν, ὑπὸ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὡς φασι,

¹³ A kai után polvánthorpos áthúzással törölve.

βασιλέως, ἐς τοῦτον τὸν | βασιλέα ἐτελεύτα ἡ γραφή, καὶ ἐς τὸν ἀρχιερέα τὸν ἐν Φλωρεντία | τῇ Τυρρηῶν τελευτήσαντα. τὸν γὰρ δὴ Κωνσταντῖνον βασιλέα, (134^ο) οὔτε τὸν ἀπολλύμενον ὑπὸ τῶν βαρβάρων καὶ οὐ τελευτῶντα ἐν τῇ βασιλείᾳ, (134^ο) οὔτε τὸν Γρηγόριον τὸν ἐπὶ Ἰταλίας οἰχόμενον ἐχώρει ὁ πίναξ | ἐκεῖνος. χῶροι δὲ ἐνετέμνηντο ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν μεθ' ἑαυτῶν | βασιλέων ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ βασιλέως καὶ ἀρχιερέως | αὐ, εἴτε πλειόνων εἴτε καὶ ἐλαττόνων, ὅσοι ἐχώρησαν ἐπὶ τὴν ἀρχιε- | ρωσύνην τῆς πόλεως. λέγεται μὲν καὶ πολλὰ τοῦ βασιλέως τοῦδε | ἔργα θαύματος ἄξια, ἅτε δὴ ἀστέρων καὶ ψυχῶν ἐμπεύρου γενο- | μένου καὶ ὁμιληκότος τῇ ἐκείνων δυνάμει, δύο δὲ καὶ τρία, ὧν | ἄξιον ἐπιμνησθῆναι.

„(131^ο) *Laonikos Chalkokondylés első könyvéből*: ... a rómaiak jutottak világuralomra, amit egyformán köszönhettek szerencséjüknek és kiválóságuknak. Aztán uralkodójuk döntésére átengedték Rómát egyházuk legfőbb vezetőjének és átkeltek Thrákiába, mégpedig Thrákiának abba a részébe, mely Ázsia közvetlen szomszédságában található. Fővárosuknak megtettek egy görög várost, Bizáncot, és háborút indítottak a perzsák ellen, akikről korábban szörnyűségeket szenvedtek el. Tudomásunk szerint a rómaiak és egyházuk legfőbb vezetője bizonyos alapvető hitbéli nézetkülönbségek miatt egyébként is rossz viszonyban volt a görögökkel, arról nem is beszélve, hogy a római császárt hol a franciák, hol a németek közül választották, és így teszik ezt mindmáig. Közben jóformán egyetlen napot sem hagytak ki, örökösen követeket küldözgettek a görögökhöz, hogy a hitéletet érintő ügyekben megegyezésre jutva összhang alakuljon ki és egyetértés legyen a felek között. Csakhogy a görögök nem voltak hajlandók a jó ideje ellenségeskedő rómaiak kedvéért eltörölni ősidóktól fennálló szokásaikat. Ez a vita volt az oka annak is, hogy a római pápa felszólítására számos nyugati város, köztük Velence hadjáratot indított a görögök ellen, csapataikkal megérkeztek Bizánc alá, és erővel elfoglalták Bizánc városát. A bizánci császár és a görög főemberek Ázsiába távoztak, megérkezésüket követően kijelöltek egy görög várost, Nikaiát, és ott rendezték be az uralkodó udvarát. Aztán néhány évvel később apránként visszatértek a városba, újból elfoglalták Bizáncot, és Európába áttelepülve ismét onnan kormányozták a birodalmat. Utóbb a görög uralkodó, (131°) János felismerve, hogy a görögök borotvaélen táncolnak, bizánci egyházi személyek és tekintélyes görögök társaságában elhajózott Itáliába, mert arra számított, hogy a törökök részéről fenyegető veszély elhárításához támogatást tud majd szerezni, amennyiben a rómaiakkal a vallási kérdésekben megállapodásra jut. Megérkezve Itáliába tárgyalásba kezdett a római pápával a hitbéli nézetkülönbségekről, de számos egyéb ügyet is bevontak a megbeszélésbe. Végül egyezsége jutott vele s egyúttal a görögökkel is, kinyilvánították, hogy a köztük fennálló vitás pontokat illetően megállapodtak és véget vetettek a széthúzásnak, majd a császár a részleges támogatást megszerezve visszatért Bizáncba. Csakhogy a görögök a hazatérésüket követően nem tartották be, amit Itáliában a zsinati ülések során elfogadtak, mert úgy ítélték meg, hogy egyáltalán nem lenne istennek tetsző magatartás a részükről, ha mindenben engednének a rómaiaknak, mivel ők nem helyes nézeteket erőltetnek rájuk. Így aztán a

görögök ellenérzése mindvégig megmaradt a rómaiakkal szemben. Mindaz, amit az eddigiekben ismertettem, nyújtson elegendő tájékoztatást a görögök birodalmáról és a rómaiakkal folytatott vitájukról. A *hatodik könyvből*: János görög császár ekkor követség útján megüzente a római pápának, aki a Jenő nevet viselte, hogy találkozzanak és vessenek véget közösen a hitbéli vitáknak. Így próbálta ki-puhatolni a nyugatiak szándékát, hogy fontosnak tartják-e a megállapodást a görögökkel, de a németeket szintén felkereste a küldöttsége. A németek akkor éppen Basel városának környékén tartózkodtak, mert összekülönböztek (132^r) Jenő pápával, leváltották tisztségéből, és egyik előkelő nemesüket, egy Félix nevű tettek meg pápának, és a zsinaton kívántak a nyilvánosság elé lépni. Ennek megfelelően mindkét pápa felszerelte és elküldte hajóit János bizánci császáráért, mert mind a két fél úgy gondolta, hogy saját maga lesz a házigazdája a zsinatnak, és megbékélést teremtve saját maga vet véget a vitának. Mikor aztán befutottak a két pápa hajói, János udvariasan elbocsátotta a baseliak hajóját, mondván hogy a rómaiaknak, a velenceieknek és a többi itáliainak már korábban elígérkezett, amikor hívták, hogy menjen. Fogta hát a bizánci főpapokat és a legbölcsebb görögöket, majd elhajózott Itáliába. Előbb a velenceiekhez érkezett meg, majd elutazott Ferrarába, mert úgy értesült, hogy Jenő ott tartózkodik. A Pó folyó mentén vitt az útja. Ez a város, Ferrara, Velencétől mintegy háromszáz stadionra található, az Este-család birtoka. Gazdag és népes város, mellette folyik a Pó nevű folyó és a rómaiak fennhatósága alatt álló területen fekszik.¹⁴ A görög császár elment Ferrarába a római pápához, aki Rómából jövet éppen ott tartózkodott, ugyanis velencei volt, és megkérte szülővárosát, hogy támogassa a németekkel folytatott vitában. A császár és a pápa a nézetkülönbséget alaposan megvitatta tárgyalásba kezdtek, hogyan lehetne mindkettejük számára elfogadható megállapodásra jutni. Aztán felkerekedtek és Firenzébe mentek, a toszkánok székhelyére, (132^v) Itália nagy, gazdag, egyszersmind legszebb városába.¹⁵ Érkezésüket követően a görögök egy ideig vitatkoztak a pápával a hitbéli nézetkülönbségről, hátha valamiképpen elfogadható megoldást tudnak találni a helyzetre. Végül meg is állapodtak, mindkét fél egyhangúlag úgy nyilatkozott a vitás pontokat illetően, hogy alapvetően ugyanazon a véleményen vannak, és semmiféle újítás nem áll szándékukban. Mindezt írásba foglalták és megesküdték a szentekre, hogy egyikük sem törekszik a hitélet felforgatására. Ezután a római pápa kiszemelt magának két tekintélyes görög férfit, s úgy nyerte meg a támogatásukat, hogy a saját tisztsége után következő második legmagasabb rangot adományozta nekik, bíborossá, vagyis a vallási élet egyféle hercegévé nevezte ki őket. A bíborosok általában a pápa közvetlen környezetében telepednek le, nagyjából harmincan vannak, ők a személyes kísérői és tanácsadói. A pápa biztosít számukra megfelelő jövedelmet és földet, ahonnan bevételük származhat, kinek

¹⁴ A töredék szövege itt hiányos. A másoló kihagyta az Este-család hatalomra kerülésének történetét, mintegy két és fél fejezetet, majd onnan folytatta.

¹⁵ Újabb másfél fejezetnyi kihagyás: Tyrrhénia (Toscana) földrajzi leírása, valamint a firenzei kormányzati rendszer bemutatása nem került a töredékbe.

több, kinek kevesebb, mert a földeket aszerint osztja, hogy kivel milyen a viszonya. A bíborosok közé vette tehát fel a két görögöt, a trapezunti Bessariónt, Nikaia érsekét, valamint Isidóros orosz érsekét. Mindketten szolgálták és segítették, hogy véget vessen a görögökkel folytatott vitának. Bessariónnal kapcsolatban, mivel tudom, hogy jelentős személyről van szó, meg kell említenem, hogy adottságai révén még a számos közismerten tehetséges görög közül is messze kiemelkedett, a mindenkori helyzet megítélésében ő bizonyult a legkiválóbbnak, (133^r) bölcsesség dolgában pedig egyetlen görögtől vagy rómainál sem maradt el. Bessariónt annyira csodálták, hogy a következő római pápa, Miklós rábízta a jelentős város, Bologna kormányzását, mert akkoriban a várost szinte felemészttette a polgárháború, a viszálykodó felek egymás életére törtek, úgyhogy a városi nép számára jóformán természetfeletti csoda volt Bessarión megjelenése. Ez a város egyébként a virágzó itáliai városok közé tartozik, gazdagságban és általános fejlettségét tekintve nem sokkal marad el a vezető városoktól, dicséretére szolgál a tudományok művelése is, amiben a legelsőnek számít Itáliában. Isidóros pedig tekintélyes és hazáját szerető személy volt, később Bizáncban a barbárok kezébe került, miközben a hazáját védelmezte. Jenő, az akkori pápa ezt a két embert választotta ki magának, mert úgy találta, hogy a görögök körében szemmel láthatóan tekintélynek örvendenek és segítségére lesznek a velük folytatott tárgyalásban, majd egyezsége is jutott a görögökkel. A bizánci császárnak, aki a város megvédéséhez elegendő segítségért folyamodott, a pápa megígérte, hogy a továbbiakban kiemelt figyelmet fog fordítani a birodalmára és a görögökre, rábeszéli a magyarokat és a németeket, hogy vonuljanak hadba a török ellen, s mindaddig nem hagy fel azzal, hogy erre buzdítsa őket, míg a görögök és a többiek jónak nem látják. Miután a pápa mindezt megígérte, a görög császár hazautazott birodalmába, Bizáncba. Ám mielőtt a görögök hazaértek, kijelentették, hogy ezentúl nem tartják be a megállapodást, sőt éppen ellenkezőleg, többé már nem akarnak (133^v) egyezkedni a rómaiakkal. A pápa mindenesetre elküldte néhány tapasztalt emberét a görögökhöz Bizáncba, hogy kezdeményezzenek tárgyalást a tekintélyes görögökkel, akik nem helyeselték az itáliai zsinatot, nevezetesen Márk ephesosi püspökkel, aki már a kezdettől fogva teljesen elzárkózott a latinok hitvallásától, valamint Scholariosszal, akit a bölcsessége miatt akkoriban a görögök nagyra tartottak. Csakhogy a követek semmire sem jutottak, hiába mentek bele a vitába, dolguk végezetlenül tértek vissza Itáliába. Jenő nem sokkal később Rómába ment, mivel a velenceiek egyezsége jutottak vele.¹⁶ Amikor a görögök a zsinatot követően hazatértek, Jenő pápa nem küldött nekik semmilyen említésre méltó segítséget. A görögök azonnal visszakoztak, és bánták, hogy kibékültek a pápával. Csakhogy ő amiatt nem küldött semmit, mert háború tört ki Itáliában közte és a toszkánok között egy területi vita miatt, úgyhogy megtartva seregét, anyagi erőforrásait és hadvezérét, egy tekintélyes főpapot, aki rokona is volt, folyamatosan harcban állt hol a toszkánokkal, hol Urbino váro-

¹⁶ Itt a 17. fejezet megszakad, kimarad egy hosszabb szakasz, majd a szöveg a 25. fejezet első mondatával folytatódik.

sával, valamint a későbbi herceggel. *A nyolcadik könyvből*: Csodálom, hogy senki nem gondolta, hogy beteljesedett a Sibylla jóslata, hiszen a bizánci birodalom uralkodóinak jegyzéke, amit állítólag Bölcs Leó császár állított össze, ezzel a császárral és ezzel a patriarchával ér véget, aki a toszkánok városában, Firenzében halt meg. Kónstantinos császárt, mivel a barbárok kezétől pusztult el és nem uralkodása alatt halt meg, (134^r) valamint Grégoriost, aki Itáliába távozott, nem tartalmazza ez a jegyzék. Ugyanakkor a feljegyzések megőrizték a Leó után következő uralkodók nevét egészen ezzel a császárral bezárólag, akárcsak a patriarchák nevét – ők hol többen, hol kevesebben voltak a császároknál –, akik a város főpapi tiszttségét viselték. Számos csodálatraméltó tettét emlegetik ennek a császárnak, mint-hogy szakértője volt a csillagoknak és az emberi viselkedésnek, és jól ismerte ezek összefüggését – egy-két esetet közülük csakugyan érdemes megemlítenünk.”

Ha összevetjük a görög szöveget Darkó kiadásának megfelelő szöveghelyeivel és apparatus criticusával, találunk néhány apróbb érdekességet. Nem érdemes ezúttal hosszabban elidőznünk a különböző helyesírási változatoknál,¹⁷ a kisebb grammatikai következtelenségeknél,¹⁸ másolási hibáknál,¹⁹ valamint a tulajdonnevek eltérő írásmódjából fakadó különbségeknél,²⁰ annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Darkónak a szöveg egységesítésére irányuló javításait a töredék nem feltétlenül indokolja.²¹

Tanulságosabb lesz, ha a vatikáni fragmentum szövegét a Darkó-féle nyomtatott kiadás mellett a két legfontosabb kézirat, a Parisinus Graecus 1780 (V) és a Parisinus Graecus 1781 (Z), valamint a másolás alapjául szolgáló Monacensis 307a (M₁) olvasataival is összehasonlítjuk. Két kiadói javaslatot rögtön elvethetünk: a 131^{r14-15} συμπερομένοις alakjának javítása, nevezetesen Immanuel Bekker συμπερομένους emendatioja nem indokolt. V, Z, M₁ (és Darkó is) egységesen a συμπερομένοις formát hozza, a participium ugyanis a rómaiakra, nem pedig a görögökre vonatkozik. Hasonlóképpen elhamarkodottnak találjuk Darkó coniecturáját a 132^{v24} μακρῷ γενόμενος szó-

¹⁷ A magánhangzók hosszúságértékének eltolódásából fakadó kiejtésváltozás számos „helyesírási hibát” okozott: 132^{r17} ὀκειται, helyesen ὀκηται; 132^{v4} ὅποι, Darkónál ὅπη; 132^{v10} δύο, helyesen δύο; 132^{v16} προσήοι, helyesen προσίοι; 133^{r24} ὁμολογημένοις, helyesen ὠμολογημένοις; 134^{r7} ὁμιληκότος, helyesen ὠμιληκότος. A kemény mássalhangzó elisio utáni aspirálódása elmarad: 131^{r9} ἀπ’ Ἑλλήνων, helyesen: ἀφ’ Ἑλλήνων, de akad példa a mássalhangzó-gemináták szabálytalan egyszerűsödésére is: 133^{v24} ἀπολύμενον, helyesen: ἀπολλύμενον. Az alulírt ióta időnként elmarad: 131^{v5}: ξυμβῆ, helyesen ξυμβῆ.

¹⁸ A kéziratban nem egységes a dualis alakok használata: 132^{r7} τῶν ἀρχιερέων ἀμφοῖν, Darkó az ἀρχιερέοιν dualist hozza. Bár a 132^{v7} ἄμφω τῷ γένει szókapcsolata a szabályos dualis formákat mutatja, Darkó – érzésünk szerint indokolatlanul – „helyreállítja” az összevonás előtti γένει dualis alakot.

¹⁹ 131^{r4} ἐγγυτάτω κεῖται olvasata valószínűleg haplográfia ἐγγυτάτω ὀκειται (helyesen: ἐγγυτάτω ὀκηται) helyett.

²⁰ A kéziratban mindenhol következetesen az Εὐγένιος forma szerepel, míg Darkó az archaizáló Εὐγένειος alakot közli. A velenceiekre a fragmentum egyaránt használja az Εὐετός (132^{r9}), Οὐενετός (132^{r12}) és a Οὐενετιός (132^{r14-15}) melléknévi formákat, Darkónál a Οὐενετός alakból képzett formák szerepelnek. A Φεραρίας (132^{r13}) és Φεραρίᾳ (132^{r19}) alakot Darkó szintén javítja (Φερραρίας, illetve Φερραρίᾳ), akárcsak a Νικόλεων (133^{r2}) névalakot (Νικόλαον).

²¹ Különösen szembevetendő a töredékben következetesen használt ἐς praepositio és igekötő εἰς-re való következtelen (és helytelen) javítása (131^{r23} és 131^{v7}).

kapcsolatát illetően. Bár a betoldással kiegészített szöveg (μακρῶ <πρῶτος> γενόμενος) kétségtelenül könnyebben érthetővé teszi a mondatot, azonban a kézirati hagyomány egységes, s Chalkokondylés nyelvének közmondásos nehézsége éppen az ehhez hasonló ellipsiseknek is köszönhető. Néhány esetben Nikolaos Sophianos figyelme kalandozott el: értelmes és nyelvtanilag megfelelő ugyan a 132^{r14} διέχει δὲ ἡ πόλις és a 133^{r4} ἐν ταύτῃ τῆς πόλεως olvasata, de a többi vizsgált kéziratban előbbi helyén egységesen διέχει δ' αὕτη ἡ πόλις, utóbbi helyett pedig ἐν ταύτῃ τε τῆς πόλεως áll. Sophianos további két alkalommal átveszi M₁ valószínűleg rossz lectióját: a 131^{v21} ἐπὶ θρησκευίᾳ és a 134^{r4} εἶτε καὶ ἐλαπτόνων változatai helyett a jobb kéziratokban ἐπὶ τῆς θρησκευίας és εἶτε δὴ καὶ ἐλαπτόνων olvasható. Egy ízben mind a vatikáni töredék, mind pedig Darkó hibás olvasatot hoz: a vatikáni töredékben (134^{r2}) καθ' ἑαυτῶν, Darkónál pedig μεθ' ἑαυτῶν szerepel, ezzel szemben a többi kézirat – helyesen – a καθ' ἑαυτὸν változatot hagyományozta. A fentiekén túl a mértékadó nyomtatott szövegkiadás még számos eltérést mutat a vatikáni töredék szövegéhez képest, és a kézirati hagyomány az esetek többségében sajnos nem Darkót igazolja. Darkó olvasataival szemben V, Z és M₁ egységesen igazolja Vb alábbi helyeit: 131^{r20} διαβάντας (Darkónál: διαβάντες), 131^{v7} μὲν πρῶτον (Darkónál: μέντοι), 131^{v22} ὥς δέ (Darkónál: ὥς), 131^{v23} αὐτῷ (Darkónál: αὐτοῦ), 133^{r18-19} ἀναγνώσοντα (Darkónál: ἀναγνώσαντα), 133^{r20} ἦδεσθαι (Darkónál: εἶδεσθαι),²² 133^{r21-22} ἐπὶ τὴν Βυζαντίου (Darkónál: ἐπὶ τὴν βασιλείαν Βυζαντίου), 134^{r3} καὶ ἀρχιερέως (Darkónál: καὶ τοῦ ἀρχιερέως). Mindezt csak részben enyhíti, hogy a 131^{v6} κοινωνησάμενον participiuma helyett (ugyanígy M₁-ben) magunk is Darkó (valamint V és Z) κοινωνάμενον változatát részesítjük előnyben (vö. κοινόω ~ κοινωνέω).

Végül ki kell térnünk még egy különösen nehéz szöveghelyre. A vatikáni töredék 131^{v16-17} ἐπεδεδείχθην igealakjáról van szó, amely egy nem adatolható, leginkább valami-féle reduplikált passiv aoristos indicativusra emlékeztető forma lehetne az ἐπιδείκνυμι igeből – már ha csakugyan létezne ilyen alak. Nehezíti a helyzetet, hogy V, Z és M₁ (valamint további kéziratok) ugyanezt a hibrid formát augmentum nélkül hozzák (ἐπιδεδείχθην). A Laurentianus 57, 9 (L) egyik keze érzékeli a hibát, és az -ην végződés alápontosásával jelzi, a szótag fölé írt ómegával pedig javítja az alakot. Bekkerhez hasonlóan Darkó is ezt az ἐπιδεδείχθω javítást veszi át. A lényegesen gyakoribb előfordulás miatt magunk az ἐπιδεδείχθαι javítást is elképzelhetőnek tartjuk.²³

MÉSZÁROS TAMÁS
ELTE Eötvös Collegium
Byzantium Központ
tamas.m.meszaros@gmail.com

²² Mivel végső soron mind a ἦδεσθαι, mind az εἶδεσθαι alak értelmezhető, esetleg itt is felmerülhet a hangzóeltolódás helyesírásra gyakorolt hatása.

²³ Az ἐπιδεδείχθω egyetlen előfordulásával szemben (Plat. Leg 712a5) az ἐπιδεδείχθαι infinitivus használatát tizennyolc szerző huszonhét szöveghelyén találtuk meg.